

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος,
Παιδίατρος, Ιστορικός της Ιατρικής
Πρόεδρος Ελληνικής Εταιρείας Ιστορίας της Παιδιατρικής

Συμβουλές για το θηλασμό στην προεπαναστατική εποχή

(5ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εταιρείας Φροντίδας Υγείας και
Εκπαίδευσης, Πορταριά, 21 Σεπτεμβρίου 2013)

Για την αξία και σημασία του μητρικού θηλασμού στην υγιή ανάπτυξη του βρέφους καταχωρίζονται διάφορες συμβουλές στα έντυπα ελληνικά κείμενα της Προεπαναστατικής περιόδου, τέλος 18^{ου} αι. και αρχές 19^{ου} αι., τα οποία μετέφεραν την καινούργια ιατρική ευρωπαϊκή γνώση¹. Ωστόσο εκείνη την περίοδο στην Ευρώπη είχε αρχίσει να αντικαθίσταται το μητρικό γάλα με το γάλα της αγελάδος για την διατροφή των βρεφών, τακτική την οποία επέκρινε ο Ρουσσώ, (Jean Jacques Rousseau, 1712-1778), στο έργο του *Αιμίλιος ή περί εκπαίδευσεως*², που πρώτο-εκδόθηκε το 1762. Παρόμοια και στον ελληνικό χώρο για την κατάχρηση να τρέφουν τα νεογέννητα με ξένο γάλα γράφει ο εκ Μηλεών Πηλίου λόγιος και διδάσκαλος του Γένους Γρηγόριος Κωνσταντάς στο βιβλίο του *Στοιχεία της λογικής, μεταφυσικής και ηθικής*³.

Παρουσιάζονται στη συνέχεια οι σχετικές συμβουλές για τον μητρικό θηλασμό οι οποίες καταγράφονται σε ελληνικά έντυπα. Συγκεκριμένα στο βιβλίο *Ιατροφιλοσοφική Ανθρωπολογία*, το οποίο μεταφράστηκε και εκδόθηκε στη Βιέννη το 1810, από τον Αναστάσιο

¹ Σχετικά βλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, *Η ιατρική ευρωπαϊκή γνώση στον ελληνικό χώρο 1745-1821*, Βιβλιοθήκη Ιστορίας της Ιατρικής αρ. 1, εκδόσεις Αθ. Σταμούλης, Αθήνα 2003.

² Jean-Jacques Rousseau, *Αιμίλιος ή περί εκπαίδευσεως*, ελληνική μετάφραση, εκδ. Αναγνωστίδα, Αθήνα (χ.χ.), τόμ. 1, σελ. 51. Πρβλ. F. Garrison, *An Introduction to the History of Medicine*, επανέκδοση τέταρτης έκδοσης, W.B. Saunders Company, Φιλαδέλφεια-Λονδίνο, 1961, σελ. 402.

³ Γρηγόριος Κωνσταντάς, *Στοιχεία της λογικής, μεταφυσικής και ηθικής*, Βενετία 1804, τόμ. 4, σελ. 291. Φιλίππου Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα*, τόμ. πρώτος 1801-1818, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1997, αρ. 1804.72, σελ. 118.

Γεωργιάδη (1773-1853), τον μετέπειτα καθηγητή της Ιατρικής Σχολής στο νεοϊδρυθέν το 1837 Πανεπιστήμιο Αθηνών, δίνονται μερικές γενικές συμβουλές για τον θηλασμό στο τμήμα του βιβλίου «Περί Διαιτητικής». Τονίζεται ότι είναι υποχρέωση της μητρός να θηλάζει το βρέφος της, λέγοντας ότι η φύση δεν έδωσε τους μαστούς μόνο για την ευπρέπεία της γυναίκας, και επί πλέον δεν εκκρίνεται το γάλα από το στήθος μετά τη γέννηση του βρέφους χωρίς λόγο, αλλά για να το θηλάσει. Επισημαίνεται ότι η γυναίκα για να θηλάσει πρέπει να έχει «καλή χωνευτικήν δύναμιν, πολύν χυλόν, νεύρα ισχυρά και στερεάν υγείαν». Αν έχει «ερεθιστικά νεύρα», «ολίγους χυμούς», και είναι αδύνατη, όπως είναι σχεδόν όλες οι γυναίκες των πόλεων, οι ανατρεφόμενες με τρυφή, τονίζεται πως δεν μπορεί να θηλάσει χωρίς κίνδυνο της υγείας της και του παιδιού της.

Σε περίπτωση κατά την οποία η μητέρα δεν είναι δυνατόν να θηλάσει το νεογέννητο, συνιστάται πως θα πρέπει τότε να αναζητηθεί μια τροφός ή βυζιάστρα, παραθέτοντας τα χαρακτηριστικά αυτής της εκλογής: 1) Να είναι υγιής και εύρωστη, να μην είναι θυμώδης, και να μην έχει άλλα πάθη της ψυχής, 2) να μην είναι μεγαλύτερη των τριάντα ετών, 3) οι θηλές των μαστών να είναι μεγάλες και όχι «εμπεπιεσμένοι», 4) το γάλα της να διαλύεται εύκολα στο νερό και αν ενσταλλαχθεί στον οφθαλμό να μην προξενεί πόνο και 5) η τροφός ή βυζιάστρα να έχει γεννήσει τον ίδιο καιρό με την μητέρα του βρέφους και αυτό διότι, όπως εξηγείται, το γάλα έχει διαφορετική σύσταση σε κάθε μήνα. Τονίζεται μάλιστα, για παράδειγμα, ότι αν μία γυναίκα έχει γεννήσει πριν από έξι μήνες και βυζαίνει ένα νεογέννητο τότε αυτό δεν είναι δυνατόν να χωνεύσει το γάλα της διότι ο στόμαχός του είναι αδύνατος.

Πιο ειδικές συμβουλές για τον θηλασμό δίνονται από τον ιατρό Πέτρο Ηπήτη (1795-1861), ο οποίος το 1816 είχε ανακηρυχθεί διδάκτορας⁴ στην Ιατρική Σχολή της Βιέννης με θέμα την πανώλη. Συγκεκριμένα στον σημαντικό προεπαναστατικό ελληνικό περιοδικό, το οποίο εκδίδονταν στη Βιέννη από το 1811 με τον τίτλο «*Ερμής ο Λόγιος*»⁵, ο Ηπήτης δημοσίευσε σχετικά άρθρα για την παιδική

⁴ Για την ανακήρυξη του Π. Ηπήτη σε διδάκτορα της Ιατρικής Σχολής της Βιέννης βλ. *Ερμής ο Λόγιος*, 1816, σελ. 403.

⁵ Το προεπαναστατικό περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος* εκδόθηκε στη Βιέννη από το 1811 μέχρι το 1821 και επανεκδόθηκε αναστατικά από το Ελληνικό Λογοτεχνικό Ιστορικό Αρχείο (ΕΛΙΑ, υπεύθυνος Μάνος Χαριτάτος) σε έντεκα τόμους στην Αθήνα από το 1988-1990.

ηλικία, στα οποία περιλαμβάνει και συμβουλές για τον θηλασμό «Φυσική ανατροφή των παιδών» και «Φυσική ανατροφή. Διατριβή ιατρική παρά ιατρού προς τους γονείς»⁶.

Τονίζει ο Ηπότης ότι «η φυσική τροφή του νεογεννηθέντος είναι το μητρικόν γάλα», (1816, σελ. 286) και ότι αυτό είναι «η πλέον συμφωνούσα τροφή εις το νήπιον κατά πάσας τας σχέσεις» (1817, σελ. 540), και ότι δεν αναπληρώνεται το μητρικό γάλα όπως τονίζεται από το γάλα «μήτε των ζώων, μήτε της βυζάστρας», (1816, σελ. 286). Αναφέρει ακόμη ότι οι πρώτες σταγόνες του μητρικού γάλακτος μετά τον τοκετό, το οποίο αποκαλείται «κολώστρον ή τροφαλίζ» (1817, σελ. 541), βοηθούν στην αποβολή του «μηκωνίου». Παρατηρούμε ότι χρησιμοποιεί τον λατινικό όρο «collostrum» και παράλληλα τον ελληνικό όρο «τροφαλίζ», για το «πύαρ» ή «πρωτόγαλα».

Συμβουλεύει ακόμη μετά τον τοκετό η μητέρα να δίνει το δικό της γάλα στο νεογνό και όχι να το αφήνει νηστικό ή να του δίνει ζαχαρόνερο (1817, σελ. 540). Αντιτίθεται στις απόψεις του διάσημου ιατρού της Λωζάννης Τισσό (Samuel André Tissot, 1728-1797), ο οποίος στο βιβλίο του *Νουθεσία εις τον λαόν εις διαφύλαξιν της σωματικής υγείας πάνυ ωφέλιμοι*⁷ (μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον Επτανήσιο λόγιο Γεώργιο Βεντότη (1756-1795), τις περιέλαβε στο κεφάλαιο «Νουθεσία δια τα βρέφη». Ο Τισσό συμβουλεύει για την αποβολή του μηκωνείου να μην δίνουν στο νεογέννητο γάλα το πρώτο 24ωρο αλλά λίγη ζάχαρη με νερό ή μέλι.

Σχετικά με τη συχνότητα του θηλασμού ο Ηπότης συστήνει η μητέρα να το θηλάζει όποτε το μωρό θέλει, δηλ. 4-5 φορές την ημέρα και 1-2 φορές την νύχτα (1817, σελ. 568). Οσον αφορά τη διάρκεια του θηλασμού συνιστά όπως αυτό γίνει μέχρι τον έκτο ή τον ένατο μήνα και να μην είναι πάνω από τον δωδέκατο μήνα διότι «ο γαλακτισμός εκτεταμένος υπέρ τον ένα χρόνον προάγει κακοχυμίαν εις τα νήπια, τα προδιαθέτει εις την ραχίτιν, ή χοιράδας», ωστόσο όμως συμπληρώνει ότι η πείρα έχει δείξει πως χωρίς κίνδυνο θηλάζουν και πέρα από τους δώδεκα μήνες. (1817, σελ. 570).

Επίσης ο Ηπότης τονίζει ότι το μητρικό γάλα ποικίλλει κατά ποσότητα και ποιότητα στις διάφορες περιόδους και τις καταστάσεις (1817, σελ. 543). Καταφέρεται εναντίον της πρακτικής του λαού να δοκιμάζουν τη ποιότητα του γάλακτος της θηλαζούζης βάζοντας δύο

⁶ *Ερμής ο Λόγιος*, 1816, σελ. 279-291 και 1817, σελ. 533-547, 564-578.

⁷ Τισσότ, *Νουθεσία εις τον λαόν εις διαφύλαξιν της σωματικής υγείας πάνυ ωφέλιμοι*, μετάφραση Γεωργίου Βεντότη, Βενετία, Τυπογραφείο Νικολάου Γλυκύ, 1780. Πρβλ. É. Legrand, *Bibliographie Hellénique*, 18^e siècle, τόμ. I, αρ. 1018.

τρεις σταγόνες γάλακτος στο νύχι τους ή σε ένα γυαλί. Μάλιστα την πρακτική αυτή μνημονεύει ο Σωρανός (2^{ος} αι. μ. Χ.) στο κεφάλαιο «Περί δοκιμασίας γάλακτος», στο έργο του *Περί Γυναικείων* Β, 22, 4. Ο Ηπήςτης συνιστά όπως ο μαιευτήρ ή ο εξασκημένος ιατρός θα κρίνει την ποιότητα του γάλακτος από την καλή κατάσταση του βρέφους, όταν βλέπει κατά την εξέταση πως «*το γαλακτοτροφούμενον καλώς έχον και υγιαίνον*», (1817, σελ. 544).

Για τη διατροφή της θηλαζούσης ο Ηπήςτης συμβουλεύει να είναι ανάμικτος από το «*ζωϊκόν και φυτικόν βασιλείον*». Συνιστά να απαγορεύονται τα καρυκεύματα, τα αρωματικά, τα αλατισμένα κρέατα, το παλαιό τυρί. Να αποφεύγει το άκρατο κρασί, την σοκολάτα και τον καφέ. Αναφέρει ακόμη τους κινδύνους της μητέρας από την αποφυγή του θηλασμού, όπως, «*πόνος, φλεγμονή, εμπύησις, σκληρότης, καρκινώματα των βυζίων ή της μήτρας, πυρετός, θανάσιμοι μεταστάσεις εις τον εγκέφαλον ή εις τον πνεύμονα*», (1816, σελ. 286), ενώ αντίστοιχα στα νεογνά συμβαίνει «*ίκτερος, ατροφία, έκτηξις, άφθαι, εμφράξεις, διάρροια*». (1816, σελ. 286). Και προσθέτει ότι αποφεύγουν να θηλάσουν «*των πλουσιωτέρων αι γυναίκες*» με το αιτιολογικό να μη «*μαρανθούν σύγκαιρα τα βυζία των*». Μάλιστα ο περιηγητής Pierre Guys (1721-1799), μας πληροφορεί ότι το 1748 οι πλούσιες Ελληνίδες παρέδιδαν τα μωρά τους σε βυζάστρες γιατί θεωρούσαν ότι ο θηλασμός καταστρέφει το στήθος τους⁸.

Στην περίπτωση που η θηλάζουσα μείνει έγκυος ο Ηπήςτης συνιστά τη συνέχιση του θηλασμού τονίζοντας ότι «*η κνοφορία δεν είναι ασυμπάθηστος με τον γαλακτισμόν*» και πως το γάλα δεν χάνει την ποιότητά και τη σύστασή του, (1817, σελ. 544). Εκτός μόνο αν η θηλάζουσα είναι αδύνατη. Προσθέτει ακόμη ότι η θηλάζουσα δεν θα εμποδίζεται από «*της απολαύσεως του έρωτος*», (1817, σελ. 544), τονίζοντας πως θα πρέπει να αποφεύγονται οι σχετικές παραγγελίες των παλαιών, οι οποίοι τις απαγόρευαν, συμπληρώνοντας ωστόσο ότι καλό είναι να υπάρχει μετριότητα «*μεταξύ του συζυγικού χρέους και του γαλακτισμού*». Προσθέτουμε πως ο Σωρανός στο κεφάλαιο «Περί εκλογής τιθής» συνιστά την αποφυγή της συνουσίας. Παρόμοια ο Ηπήςτης συμβουλεύει πως όταν στη θηλάζουσα εμφανισθεί η έμμηνος ρύση, να συνεχίζεται ο θηλασμός, και δεν βλάπτει την ίδια και την ποιότητα του γάλακτος (1817, σελ. 544).

⁸ Βλ. Κυρ. Σιμόπουλου, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. 2, 1700-1800, τέταρτη έκδοση, Αθήνα 1984, σελ. 236.

Σχετικά με τον απογαλακτισμό ο Ηπότης προτείνει να μην γίνεται απότομα, διότι είναι επιζήμιος για το βρέφος και τη μητέρα του, αλλά να γίνεται σταδιακά, αντικαθιστώντας σιγά-σιγά τα γεύματά του γάλακτος. Η διακοπή του θηλασμού συνιστά να γίνεται σε οξέα νοσήματα της μητέρας, ενώ θα συνεχίζεται σε ήπιες ασθένειες, όπως είναι «ο εφήμερος των λεχόνων, η ευλογία, οι διαλείποντες πυρετοί» (1817, σελ. 545).

Μνημονεύει επίσης τις περιπτώσεις στις οποίες θα απαγορεύεται ο θηλασμός, όπως «εις τας καταξήρους, πασχούσας στηθόπονον, βήχαν αιμόπτυσιν, φθίσιν, αιματέμεσιν, καρκινώματα, χοιράδας, ποδάγραν, σφοδρά υστερικά, επιληψίαν, ραχίτιδα, ερπητα, νεφρίτιδα, αρθρίτιδα και όσων τα βυζία δεν εκρέουν αρκετόν γάλα, ή έχουν μικράς, χονδράς ή καν μίαν ρώγαν». Μάλιστα απαγορεύει τον θηλασμό και στις πάσχουσες από ψυχικά πάθη, (1816 σελ. 286).

Στις περιπτώσεις που θα γίνει διακοπή του θηλασμού, το βρέφος θα πρέπει να δοθεί σε βυζάστρα (1816, σελ. 287), αποκαλούμενη επί πλέον τροφός, παραμάνα, βάγια και στην αρχαιότητα τιθή. Μάλιστα από τον Γαληνό και τον Σωρανό στα έργα τους περιείχαν ειδικό κεφάλαιο με τίτλο «Περί εκλογής τιθής», που επαναλαμβάνονταν με αλλαγή του ονόματος σε τροφό ή βυζάστρα, μέχρι πριν από πενήντα χρόνια. Για την κατάσταση της βυζάστρας, αν δηλαδή είναι σε θέση να θηλάσει το μωρό, ο Ηπότης δίνει οδηγίες, πως θα πρέπει να εξεταστεί από ιατρό για να διαπιστωθεί αν είναι «κατά πάντα υγιής, σώφρονος πολιτεύματος, ημέρου διαθέσεως, πόσα και πότε εγέννησε την εσχάτην φοράν, εις ποίαν κατάστασιν είναι τα βυζία της» και αν έχει καλό και αρκετό γάλα.

Σε διακοπή του θηλασμού και αδυναμίας ανευρέσεως βυζάστρας, δίνει συμβουλές για «να τραφή το νεογεννηθέν με ζώων γάλας ή με μικτήν τροφήν», (1816, σελ. 287), και «να προστρέξωμεν εις τον τεχνικόν γαλακτισμόν ή εις το γάλα των ζώων», (1817, σελ. 545). Μάλιστα δίνει την πληροφορία ότι διενεργούνται χημικές αναλύσεις για να εξεταστεί η ποιότητα του γάλακτος. Τέτοιες αναλύσεις αναγράφονται στο βιβλίο *Χημεία επιτομή*⁹, το οποίο μετέφρασε ο Κων. Κούμας, σύμφωνα με τις οποίες το γάλα «της όνου ή φοράδας» πλησιάζει τη σύσταση του γυναικείου γάλακτος, αλλά όμως χορηγείται βόειο ή κατσικίσιο. Πάντως ο Ηπότης συμβουλεύει

⁹Πέτρου Αυγούστου Αδήτου, *Χημείας επιτομή*, Μέρος Δεύτερον, μετάφραση Κων. Κούμα, Βιέννη, Τυπογραφία Γεωργίου Βενδώτου, 1808, σελ 189-194. Πρβλ. Φιλίππου Ηλιού, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19^{ου} αιώνα*, τόμ. πρώτος 1801-1818, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1997, αρ. 1808.38, σελ. 243-244.

να μη δίνουν άκρατο ξένο γάλα, διότι είναι «*πλέον βουτυρώδες και τυρώδες*», γι' αυτό και συνιστά να το αραιώνουν με νερό κριθής, μαλάχης, αδιάντου, που σιγά-σιγά θα ελαττώνεται ώστε στη ηλικία των έξι μηνών να δίνεται άκρατο γάλα. Το γάλα προτείνει να δίνεται καλλίτερα με το «υελοβυζιον» όπως αποκαλεί το «biberon», όρος όμως ο οποίος δεν επικράτησε, αλλά καθιερώθηκε ο γαλλικός όρος «biberon».

Και σε περιπτώσεις κατά τις οποίες δεν βρίσκεται βυζιάστρα, Ο Ηπότης συμπληρώνει, μπορεί να χορηγούν στο μωρό, «*εν λεπτόν από καλόν και ξηρόν αλεύριον με ολίγον σάκχαρι κατασκευασμένον και καλοβρασμένον ζωμίον*», στο οποίο μπορεί να προστεθεί και «*ολίγη κόνις κινναμώνου*». Ακόμη μπορεί να δοθεί «*νερό με παξιμάδι*» «*ή έγχυσις ανθών φλόμου με ίσα μέρη βρασμένου προσφάτου γάλακτος*». Σημειώνουμε ότι συνταγή χορηγήσεως παξιμαδιού διαλυμένου σε νερό για τη διατροφή των οκταμηνιάτικων νεογνών αναγράφει και ο Ρήγας Βελεστινλής στο *Φυσικής απάνθισμα*¹⁰, την οποία χρησιμοποιούσαν οι ιατροί του Νοσοκομείου των Παρισίων με καλά αποτελέσματα στην επιβίωση των βρεφών.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι κατά την προεπαναστατική εποχή, κατά την οποία αρχίζει να αυξάνεται σταδιακά η έκδοση και ελληνικών ιατρικών κειμένων, περιέχονται σε αυτά και συμβουλές για τον θηλασμό, οι οποίες έχουν την επιστημονική εγκυρότητα των έγκριτων συγγραφέων τους, όπως για παράδειγμα του ιατρού και διδάκτορος του Πανεπιστημίου της Βιέννης Πέτρου Ηπότη.

¹⁰ Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστινίου-Ρήγα με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 42006, σελ. 150.